

binnen de speelruimte die het gouvernement hen gunt. Zo moest de klip van de repressie worden omzeild waarop illustere voorgangers als Soekarno's PNI/Partindo waren lekgeslagen. De nationalisten poogden ook de oplopende internationale spanningen te gebruiken om het gouvernement tot concessies te bewegen. Die poging vergrootte echter slechts de kloof tussen beiden. Het gouvernement wenste vooralsnog de rijen en het debat te sluiten. Wel groeide zijn achterdocht ten aanzien van contacten tussen Japan(ers) en Indonesische malcontenten. Met name in Parindra-kring werden sinds 1938 pan-Aziatische affiliaties geconstateerd, maar van meer dan een duistere affaire in augustus 1940 in Balikpapan wordt in de overzichten niet verhaald (365).

De prijs voor dit tactisch gemanoevreer binnen de marges van de wet was dat de werfkracht van de nationalistische organisaties gering was. Daartoe droeg ook de repressie bij. Zo is in een overzicht sprake van 'de vrees der massa om met P.N.I.-leden om te gaan' (194). De overzichten geven ook een beeld van het arsenaal waaruit het gouvernement kon putten om de orde te beveiligen — zo behoorden onder meer het afluisteren van telefoon en het censureren van privé-correspondentie tot de wettige mogelijkheden (45) — en hoe laag zijn tolerantiedrempel was. De aanbidding van een rood-wit boeket op een congres kon leiden tot politie-ingrijpen (25). Dit alles doet verlangen naar een nadere studie van de wijze waarop het gouvernement in het interbellum gestalte gaf aan zijn orde-en-rust beleid. Boven-Digoel en de inzet van het KNIL zijn bekende laatste redmiddelen, maar wat kon het gouvernement in stelling brengen om te voorkomen dat daarnaar moest worden gegrepen.

De uitgave van de overzichten is omlijst met adequate registers, een uitgebreide, deels beredeneerde bibliografie en een 70 pagina's lange inleiding waarin op voorbeeldige wijze de overzichten worden samengevat en in hun koloniaal-politieke en internationale context worden geplaatst. Echter, als er kritiek moet worden geleverd, dan is het op dit laatste onderdeel. De vraag rijst of deze inleiding zijn doel niet voorbij schiet. Een onderzoeker van de nationalistische beweging is toch primair geïnteresseerd in de overzichten in plaats van in de samenvatting, terwijl de niet-onderzoeker in de verleiding komt na zo'n uitgebreid resumé de overzichten te laten voor wat ze zijn en dat zou jammer zijn.

P. M. H. Groen

P. E. de Hen, J. G. Berendsen, J. W. Schoonderbeek, *Hoofdstukken uit de geschiedenis van het Nederlandse accountantsberoep na 1935* (Assen: Van Gorcum, 1995, xiii + 325 blz., f55,-, ISBN 90 232 3018 3).

Dit boek, geschreven in opdracht van het Nederlands instituut van registeraccountants (NIVRA), is een vervolg op de *Geschiedenis der accountancy in Nederland. Aanvang en ontplooiing, 1895-1935* door Joh. de Vries. Deze vervolgstudie begint in 1935 en eindigt rond 1970 als het NIVRA een feit is. De auteurs — een economisch redacteur en twee accountants — kozen voor een thematische aanpak van het onderwerp, hetgeen uitmondde in veertien hoofdstukken.

In deze geschiedschrijving speelt het Nederlandsch instituut van accountants (NIVRA), de oudste en veruit belangrijkste accountantsorganisatie in Nederland, een belangrijke rol. Het waren met name zijn (bestuurs)leden, die aandrongen op een wettelijke regeling van het accountantsberoep. Dit doel werd in 1967 bereikt met de vorming van het NIVRA. Vier

jaren later kreeg met de wet op de jaarrekening van ondernemingen ook het werkterrein van de nieuwe registeraccountant een wettelijk fundament.

Het eerste hoofdstuk is gewijd aan het functioneren van het NIVa. Deze beroepsorganisatie was in de eigen gelederen het referentiepunt, 'soms gevreesd, of zelfs gehaat om zijn hautaine opstelling, maar onontkoombaar', aldus de auteurs. Binnen het NIVa was het een kleine groep accountants, merendeels verbonden aan enkele toonaangevende Amsterdamse kantoren, aangeduid als de Binnenkring, die de koers bepaalden. Onder hen bevond zich de bekende Amsterdamse hoogleraar Th. Limperg jr., wiens beroeps- en wetenschappelijke opvattingen uiteindelijk maatgevend werden voor de accountantsopleiding in Nederland. Na zijn dood in 1962 werd de invloed van de Binnenkring geleidelijk minder en kon het NIVa een andere koers gaan varen. Dit hoofdstuk dient in feite als opmaat voor de rest van het boek.

Na twee kleinere hoofdstukken, waarin de positie van de verschillende groepen accountants, te weten de openbare, de interne en de overheidsaccountants, respectievelijk de betekenis van de bezettingsjaren voor de ontwikkeling van de accountancy als bedrijf worden beschreven, volgen twee lijvige hoofdstukken die min of meer de kern van het boek vormen.

Het vierde hoofdstuk gaat over de moeizame strijd om een wettelijke regeling van het accountantsberoep. Na enkele mislukte pogingen komt die er in 1962. Met de inwerkingtreding van de wet op de registeraccountants in 1967 kon uit vier accountantsverenigingen, waaronder het NIVa, de publiekrechtelijke organisatie het NIVRA worden gevormd. Via een naschrift wordt ook de ontwikkeling van de wetgeving in de jaren 1972-1993 geschetst.

Hoofdstuk vijf beschrijft vervolgens de accountancy als bedrijf. Van een bedrijfstak met veel kleinschalige bedrijven die vooral regionaal opereerden, groeide hij in de beschreven periode via fusies uit tot een sector met een aantal grote kantoren die ook internationaal opereerden. Behalve als beroepsorganisatie trad het NIVa ook op als werkgeversorganisatie, in welke hoedanigheid het stringente regels opstelde over samenwerkingsvormen en bedrijfsvoering. Zo bestond er lange tijd een associatieverbod met niet-leden en werd samenwerking met buitenlanders ontoelaatbaar geacht.

De economische overheidsvoorschriften en de rol van de accountant komen in het zesde hoofdstuk aan bod. Hierin besteden de auteurs onder meer aandacht aan de discussie rond de mogelijkheid van accountantscontrole bij het bank- en effectenbedrijf. Limperg had hiertegen principiële bezwaren. Anderen meenden dat accountantscontrole wel mogelijk was. Tot slot wordt kort ingegaan op de recente opvattingen over de taak van de accountant in de fraudebestrijding.

De volgende twee hoofdstukken behandelen de accountantsopleiding en de voortgezette educatie registeraccountants (VERA). Bij dat laatste is ook een taak toebedeeld aan het lijfblad *De accountant*, waarin naast vergaderverslagen ook wetenschappelijke artikelen over de accountancy verschijnen. Enigszins in het verlengde van deze bijdrage staat het kleine hoofdstuk 'Aartsvaders van het Nederlandse accountantsberoep' met biografische schetsen van Th. Limperg jr., J. Kraayenhof, A. B. Frielink. Deze drie personen hebben volgens de auteurs een bijzondere bijdrage geleverd 'om het accountantsberoep te brengen op het niveau waarop het zich thans — wetenschappelijk gefundeerd en maatschappelijk aanvaard — bevindt'.

De laatste vijf hoofdstukken zijn geheel gewijd aan vraagstukken uit de accountancypraktijk, te weten de leer van het gewekte vertrouwen, diverse aspecten van de accountantscontrole en de tuchtrechtspraak. Het geheel wordt afgerond met een bronnenoverzicht en een personenregister, waarbij opgemerkt zij dat de beknopte literatuurlijst niet alfabetisch, maar chronologisch is gerangschikt. De verwijzingen zijn als voetnoten afgedrukt.

Zoals gezegd, is deze geschiedschrijving een vervolg op het werk van De Vries. Toch zijn beide publikaties zeer verschillend. De Vries beschreef de geschiedenis van de accountancy tegen de achtergrond van de economische ontwikkeling van Nederland, terwijl De Hen, Berendsen en Schoonderbeek kozen vooreen 'interne geschiedschrijving van de accountancy'. De laatstgenoemde aanpak heeft geleid tot soms uitvoerige beschrijvingen van discussies en regelingen. Een dergelijke werkwijze heeft evenwel als nadeel dat zij voor buitenstaanders niet altijd even boeiend is. Dit bezwaar had mijns inziens ten dele ondervangen kunnen worden door de toevoeging van een samenvattend hoofdstuk. Dit neemt overigens niet weg dat deze degelijke studie, voorzien van enkele zwart-wit foto's en opmerkelijk weinig tabellen en grafieken, veel wetenswaardigheden bevat. Met name voor historici die regelmatig in aanraking komen met financiële (bedrijfs)gegevens bieden de *Hoofdstukken* waardevolle achtergrondinformatie.

J. Mooij

H. J. C. Termeer, *'Het geweten der natie'. De voormalige illegaliteit in het bevrijde zuiden, september 1944-mei 1945* (Dissertatie Nijmegen 1994; Assen: Van Gorcum, 1994, xlv + 745 blz., f75,-, ISBN 90 232 2907 X).

Deze Nijmeegse dissertatie is misschien het sluitstuk en in ieder geval een bekroning van het door Manning in de jaren zeventig gestarte project ter bestudering van bevrijd Zuid-Nederland, 1944-1945. Termeer verdient bewondering voor de minutieuze reconstructie van de dadendrang en de drijfveren van talrijke oud-illegale groepen en hun leiders in de overgangstijd tussen de bevrijding van het zuiden en de Duitse capitulatie. De lijst van geraadpleegde archieven, boeken en kranten getuigt van de indrukwekkende hoeveelheden tijd en speurzinn die werden geïnvesteerd. De auteur toetst zijn bevindingen consequent aan bestaande inzichten en maakt zijn betoog met behulp van een uitvoerig notenapparaat controleerbaar en doorzichtig en levert zodoende klassiek vakwerk.

Termeer stelt de vraag welke rol de verzetsorganisaties hebben gespeeld bij de transformatie van de bezette naar de bevrijde samenleving. Hij zoekt het antwoord in hoofdzaak op het politieke vlak. De opzet van het boek is ten dele thematisch, ten dele chronologisch en dit leidt soms tot overlapping en complicaties. Eerst wordt de institutionele sfeer (organisaties en kranten van oud-illegalen, de Binnenlandse Strijdkrachten, het Militair Gezag) behandeld, vervolgens komt de rol van al deze categorieën in het politieke proces aan de orde. Door de uitermate gedetailleerde behandeling van de opbouw van de organisaties verloor ik soms uit het oog, welke ordening de auteur in zijn weergave wilde aanbrenge.

Het boek bevat niettemin vele boeiende passages, die tonen hoe in het zicht van de bevrijding vanuit de overigens zeer diverse verzetsbeweging een 'tegenmacht' werd gevormd. We leren talrijke mensen bij naam kennen, lezen over de netwerken waartoe ze behoorden en over hun maatschappelijke achtergronden. Ze stonden klaar om te helpen de vijand te verjagen en daarna het heft in handen te nemen. Termeer toont hoe in de verzetsorganisaties het idee leefde dat de 'illegalen' (in tegenstelling tot de 'legalen', in het bijzonder de in diskrediet geraakte ambtenaren en bestuurders) door hun verzet gelegitimeerd waren om in bevrijd Nederland de toon aan te geven. Formeel waren ze natuurlijk geen 'tegenmacht' toen het moment van de bevrijding was aangebroken, maar de parlementaire enquête naar het Londense